

9. Oleksandr Shulhyn. (2023). *Ukraina proty Moskvy. 1917 rik* [Ukraine against Moscow. 1917]. Perekl. z frants. Kyiv: b/v. 208 p. (in Ukrainian).
10. Pomerantsev Piter. (2024). *Tse ne propahanda. Podorozh na viinu proty realnosti* [This is not propaganda. A journey to war against reality]. K.: Yakaboo Publishing,. 288 c. (in Ukrainian).
11. Thompson Ewa. (2008). *Postkolonialne refleksje. Porównania. Komparatystyka I studia postkolonialne*. Vol. 5. Str. 113–126. (in Polish).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.34.18>
УДК 141.3:[39+2]

Микола СТАДНИК

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та релігієзнавства
Київського столичного університету ім. Б. Грінченка

ORCID: 0000-0002-4264-8054
E-mail: radivska@ukr.net

НОВИЙ НАУКОВИЙ ВНЕСОК В ЕТНОЛОГІЮ РЕЛІГІЇ

(Рецензія на монографію: Лозко Галина. Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір. Миколаїв: Іліон, 2024. 444с.)

Анотація: *Етнологія релігії як ще молода галузь релігієзнавства поповнилась новим науковим здобутком – монографією доктора філософських наук, професора Галини Лозко «Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір» (Миколаїв: Іліон, 2024. 444 с.). Дослідниця зосереджує увагу на змінах, що відбуваються в українському суспільстві на тлі виснажливої російсько-української війни: посилюється духовно-культурний інтерес до рідної мови, літературної та мистецької творчості, що відбуваються під впливом «відкриття» віри предків. Українській етнорелігії в умовах великої війни та проблемам суспільного визнання традиційності етнорелігійної конфесії присвячено окремий розділ. Вперше створено тезаурус етнології релігії на 650 термінів і концепцій. Книжка адресована науковцям, філософам, релігієзнавцям, етнологам, викладачам і студентам, а також широкому колу читачів, яких цікавить взаємозв'язок етносу і релігії.*

Ключові слова: *етнологія релігії, Галина Лозко, українознавство, релігієзнавство, типологія релігій, етнорелігієзнавчий тезаурус.*

Mykola STADNYK

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Religious Studies
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

A NEW SCIENTIFIC CONTRIBUTION TO THE ETHNOLOGY OF RELIGION

(Monograph review: Halyna Lozko. Spiritual and cultural transformations of Ukrainian society: An ethnoreligious dimension. Mykolaiv: Ilion, 2024. 444 p.)

Abstract: *The young field of the ethnology of religion has been enriched by a new scientific achievement — a monograph by Doctor of Philosophical Sciences, Professor Halyna Lozko, titled "Spiritual and Cultural Transformations of Ukrainian Society: An Ethnoreligious dimension" (Mykolaiv: Ilion, 2024. 444 pages). The researcher focuses on the changes taking place in Ukrainian society against the backdrop of the exhausting Russian-Ukrainian war. There is a growing spiritual and cultural interest in the native language, literary and artistic creativity, influenced by the "rediscovery" of ancestral faith. A separate chapter is dedicated to Ukrainian ethno religion in the context of the great war and the challenges of societal recognition of the traditional ethno religious confession. For the first time, a thesaurus of the ethnology of religion comprising 650 terms and concepts has been created. The book is intended for scholars, philosophers, religious studies experts, ethnologists, educators, students, and a broad audience interested in the interrelationship between ethnicity and religion.*

Keywords: *ethnology of religion, Halyna Lozko, Ukrainian studies, religious studies, typology of religions, ethno religious thesaurus.*

Постановка проблеми. Про появу нового напрямку релігієзнавства під назвою «етнологія релігії» в Україні заговорили вже на початку 2000-х, проте з того часу релігієзнавцями в цій спеціальній галузі було зроблено небагато [6; 10]. Про причини цього можемо говорити лише гіпотетично: насамперед, на нашу думку, відбулося цілеспрямоване зміщення наукових інтересів від національних проблем до глобальних через авторитарне спрямування наукових «симпатій» у «престижніше» мультикультурне русло; також після періоду радянського атеїзму владні структури кинулися в протилежну релігійну крайність, внаслідок чого утворилось доволі міцне зрощення державних інститутів із церковними. Оскільки релігійна християнська більшість з її церковними структурами по суті є тоталітарною, вона й диктує суспільству свої правила, не толеруючи ніякі інші релігії, а часто ще й принижуючи їх. За таких обставин наукові інститути не наважуються йти проти мейнстріму, тому на всіх рівнях гальмується тематика етнології релігії та етнічних духовно-культурних феноменів, що не дозволяє підняти на новий рівень етнорелігієзнавчі дослідження.

На цьому тлі воістину стійкою в своїх наукових уподобаннях упродовж ось уже трьох десятиліть є доктор філософських наук, професор, релігієзнавиця Галина Сергіївна Лозко. Актуалізація етнічних традиційних релігій як в Україні, так і в європейських країнах, присвячено кілька її монографій, підручників [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] та кілька сотень наукових статей, частина з яких були видані окремою збіркою, яку ми рецензували нещодавно на сторінках «Українознавчого альманаху» [9, с. 70–75].

І ось побачила світ уже нова монографія Г. Лозко «Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір» (2024). Оскільки праці дослідниці, видані невеликими накладками і не завжди бувають доступні для наукової спільноти, наша рецензія на монографію Г. Лозко є актуальною та потрібною в умовах широкомасштабної війни в Україні. Безперечно, що під впливом ідей, ідеологій, війн чи природних катаклізмів наш світ постійно змінюється, необхідним стає й філософське осмислення цих змін. Українське суспільство справді стрімко трансформується внаслідок екстремальних умов, спричинених війною, тому й знайомство з цими українознавчими дослідженнями є актуальним та викликає інтерес не лише в Україні, а й у світі.

Ступінь розробленості проблеми. Зміни в українському суспільстві відбуваються на всіх рівнях і в різних галузях. Насамперед, як стверджує Г. Лозко, змінилося ставлення до країни-агресорки, що провадить загарбницькі нищівні війни. А звідси – й переосмислення самих себе, повернення до власної етнокультурної самості – усвідомлення цінності рідної мови, традицій, переоцінка історичних подій і фактів, підвищення рівня патріотизму, волонтерство, благодійність на воєнні потреби – це ті нові явища, що з'явилися або посилюються в період війни. Галина Лозко зосередила свою увагу саме на традиційних

етнічних релігіях та актуалізувала й сам термін «етнорелігія» (ще з 1994 р.), адже значна частина її наукових публікацій, як вона сама повідомляє, присвячена саме етнології релігії [6, с. 7]. У 2000 р. вийшла друком її монографія «Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект» [6], яка започаткувала й викладання етнології у вищих навчальних закладах та була двічі перевидана у вигляді навчального посібника. Г. Лозко вперше застосувала системний «родовий принцип» опису етнічних культур, за яким логіка етнічної культури полягає в триєдності: *рідної землі, рідної мови і рідної віри* (тобто етнічної релігії). Втрата або зміна хоч би одного з цих компонентів невідворотно тягне за собою зміни й деформації національного світогляду, морально-етичні дезорієнтації, а отже й зміну менталітету. У наступних працях «Етнoderжавознавство» [4], «Боги і народи» [1; 2] Г. Лозко поглибила українознавчі аспекти релігієзнавства, підкресливши глибинні духовно-культурні взаємозв'язки етносу з його власною (рідною) релігійною системою. Не випадковим було і її звернення до аналогічних релігійних процесів у європейських країнах, причому дослідниця нерідко була учасницею найважливіших міжнародних форумів, як Європейський конгрес етнічних релігій та Родове слов'янське віче, спілкувалася з рідновірами багатьох країн, брала участь у спільних релігійних церемоніях, що дало можливість вивчити проблеми й тенденції відродження етнічних релігій у наш час – отже зібрану Г. Лозко інформацію можемо вважати інсайдерською. Справді, інсайдер, що володіє інформацією «з внутрішніх першоджерел», може краще оцінити стан справ, ніж будь-який інший фахівець, який користується лише «зовнішньою» інформацією [3, с. 177]. Авторку тривалий час звинувачували в «тенденційності» чи «заангажованості» підходів до вивчення етнічних релігій, у перебільшеній критичності щодо світових релігій, проте, чимало проблем, окреслених Г. Лозко, таки об'єктивно показують фактичне становище етнорелігій як «релігійних меншин» серед вороже налаштованої релігійної більшості. Нині використання інсайдерської інформації вже стало європейською тенденцією у релігієзнавстві, а методологія досліджень етнорелігії останнім часом все частіше спирається на інформацію від адептів тієї чи іншої традиції чи групи, серед яких є чимало й науковців, які володіють науковими методологіями.

Г. Лозко, можна сказати, тримає руку на пульсі європейських тенденцій. У 2023 р. вона стала ініціатором та упорядником видання енциклопедичного довідника «Об'єднання Рідновірів України» [8], бо сама упорядниця й авторка більшості словникових статей вважає, що інформація про першу *традиційну українську конфесію* від науковців, що є безпосередніми учасниками етнорелігійного відродження вартує більше, ніж сухі (та далеко не бездоганні) видання офіційних релігієзнавчих інститутів, а отже й матиме значно вищу фактологічну, історичну і духовну цінність. Цілком очевидні духовно-культурні трансформації українського суспільства вже стають об'єктом

дослідження українських і зарубіжних українознавців, проте саме етнорелігієзнавчі аспекти цих змін ще не дістали належного висвітлення у науковій літературі, й Галиною Лозко досліджені вперше.

Метою цієї статті є ознайомлення наукової спільноти з новою монографією Лозко Г.С. «Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір» (Миколаїв: Іліон, 2024. 444 с.) та рецензування цієї праці.

Виклад основного матеріалу. Монографія Г. Лозко «Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір» подає нові, раніше невідомі чи неусвідомлювані аспекти духовно-культурних явищ, як наприклад, семіотичні зміни світоглядних детермінант в етнонаціональному просторі України (декомунізація, очищення від символів «руського міра»); зв'язки нумінозної сили з тим чи іншим етносом; метафізика крові та феноменологія Духа нації, ренесансні тенденції традиціоналізму, що з'явилися вже в ХХ – на початку ХХІ ст. Ці теми в нашому релігієзнавстві Г. Лозко піднімає вперше. І хоча авторка вже повідомляла про окремі етнокультурні феномени у своїх статтях, у цій монографії їх подано в контексті етнофілософського осмислення буття України, що складає перший розділ праці як опис її методологічних засад.

Другий розділ починається із загальної релігійної картини українського суспільства, де наголошено на причинах міжконфесійних суперечностей та запропоновано конкретні заходи щодо вирішення проблем гармонізації міжконфесійних відносин. Авторка переконує, що не можна обминути відмінностей між світоглядами, національними та інтернаціональними релігіями, бо лише виявлення *причин міжконфесійних конфліктів* може вказати оптимальні шляхи їх подолання в українському суспільстві. Виявити світоглядні, богословські, організаційні розбіжності та конфесійні протиріччя необхідно, насамперед, для того, щоб запропонувати конкретні заходи щодо їх залагодження, що сьогодні є актуальним не лише в українознавстві, а й у юридично-правовому полі (де рівність конфесій лише задекларована, але ще не забезпечена). Г. Лозко аналізує світоглядні трансформації літературно-мистецького життя, виявляючи виразні тенденції зростання письменницьких симпатій до давньої віри наших предків та сучасного рідновірського світогляду, сплеск мистецької творчості в живописі, архітектурі, скульптурі, що відображує саме язичницьку тематику як витоково самобутню етнічну культуру. Подібні трансформації авторка спостерігає також у лінгвістиці, зокрема в актуалізації слов'янської антропонімії під впливом рідної віри.

Українській етнорелігії в умовах російсько-української війни присвячено третій розділ монографії, де авторка звертає увагу, насамперед, на проблеми класифікації та типології релігій. Фактологічною помилкою релігієзнавців, як вважає науковиця, є змішування релігій, що з'явилися нещодавно, з тими, що існували давно, а нині відроджуються: на її думку, це принципово відмінні релігії – їх не можна ставити

до одного класифікаційного кластеру, оскільки вони різні за світоглядом, метою, способами поширення та ін. Г. Лозко створила докладну порівняльну таблицю, що відображує логіку та критерії нового класифікаційного підходу [3, с. 129, с. 142–144]. Вона перекоонує в тому, що Рідна віра не належить до НРР (нових релігійних рухів, чи нью-ейдж) – а є *традиційною етнічною релігією*, відродження якої потребує уважного наукового ставлення та підтримки держави. У цьому ж розділі висвітлено теми «Українські рідновіри у боях за Україну» і «Духовна опіка воїнами-рідновірами в умовах російсько-української війни», присвячені проблемам воїнів-рідновірів, які пліч-о-пліч з представниками інших конфесій захищають Батьківщину на всіх фронтах, наведено список загиблих героїв-рідновірів за 2014–2024 роки [3, с. 148–151]. Авторка слушно додає і «Загальні положення нормативно-правових актів України, яким суперечить прийнятий Закон України про службу військового капеланства» [3, с. 162–169] – юридично обґрунтований документ, що виявляє розбіжності й суперечності в порядку «фінансування діяльності військових капеланів... коштом держави» і ст. 35 Конституції України: «*держава не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії в т.ч. капеланської*». Наголошено на фактах порушення прав воїнів-рідновірів (відсутність квот для капеланів-рідновірів, відсутність інформації про кількість рідновірів у підрозділах, відмови в поховальному обряді за вірою предків, релігійна наруга), та зроблено й такі застереження, що представники церков московського патріархату мають змогу використати Службу військового капеланства як прикриття для своєї антиукраїнської діяльності в ЗСУ [3, с. 169].

У четвертому розділі розглянуто актуалізацію етнорелігій у країнах Європи та суперечності європейського і російського підходів (зокрема, трактування слов'янства та ін.), подано докладну характеристику організаційних форм міжнародної діяльності рідновірів: Європейського конгресу етнічних релігій (з повною хронологічною таблицею 1998–2023 рр.) [3, с. 187–189], а також Родового слов'янського віча (2003–2020) [3, с. 259–261]. Така унікальна й вичерпна інформація про європейське відродження етнічних релігій в Україні (як загалом і в Європі) опублікована вперше. Вона необхідна для осмислення українських реалій в європейському контексті.

Всебічно обґрунтовані висновки до монографії надають роботі логічного завершення та наукової цінності. Зокрема Г. Лозко констатує: «На основі обґрунтованого в монографії дослідження, доведено, що загальносвітові та імперські моделі виявляються неспроможними вирішити життєво важливі проблеми етнічних спільнот, оскільки етнічна самобутність суперечить ідеологічним настановам «всесвітнього мультикультуралізму», бо *збереження етносів не входить у його глобальні плани*. Не зважаючи на те, що людство таки складається з етносів, і це його природна даність, глобальними ідеологами робиться все, щоб знівелювати відмінності між людьми й на-

родами, щоб людство забуло про витокову самобутність, віддавши перевагу «мультикультурним цінностям» [3, с. 272]. Як бачимо, ХХІ ст. – час нового погляду на взаємодію людських спільнот, здатних до самостійного розвитку й спроможних захищати свої національні інтереси від глобального тиску. Авторка наголошує, що на основі наведених спостережень та висновків можна зробити науково-теоретичний прогноз щодо перспектив розвитку етнічної релігії в Україні, Європі та світі.

Наша рецензія була б неповною, якби ми не звернули уваги на доволі об'ємний тезаурус, розміщений в кінці монографії – така фундаментальність притаманна багатьом працям Г. Лозко, що засвідчує ретельне опрацювання авторкою як джерельної, так і термінологічної бази своєї галузі. Близько 650 термінів і релігієзнавчих концепцій упорядковано за алфавітом і розтлумачено під націоцентричним кутом зору, що не завжди збігається з глобальними ідеологіями та нав'язаними стереотипами. Отже, національним українознавчим інститутам вперше запропоновано категоріально-понятійний апарат етнології релігії. Науковиця не стверджує, що її тезаурус етнології релігії є повним, «проте прагнути до всеохопності – благородна мета кожного науковця» [3, с. 281].

Щоб читачі зрозуміли оригінальність авторських підходів до термінів, дозволимо собі хоча б одну цитату з цього тезаурусу: «*Істина* – одна з центральних категорій теорії пізнання, правильне відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини; у китайців істина – це подолання ілюзії на користь справжнього образу дійсності; в античній філософії вперше розділив істину та суб'єктивні думки Парменід; українське слово «істина» (з церк.-слов. «*исть*» – справжній, *істній* – той, що існує); давньоукраїнське «істній» близьке до слів «істота» та «існувати» (пор. пол.: *istota*, *istnieć* – сутність, існувати); італійське *verità* – істина, походять від лат. *Veritas* – імені римської Богині Правди; у пол. та чес. мовах іменник «істина» був витіснений іменником «правда» (пол. *prawda*, чеськ. *pravda*), проте в українській мові правда й істина мають, хоч і близьке, але різне значення: правда – спосіб дії (правосуддя, справедливість, праведність), а істина – те, що існує; гасло ведизму: «Хай перемаже Істина!» [3, с. 350].

Висновки. Галина Лозко впродовж багатьох років залишається вірною своїм науковим пріоритетам, що з часом поглиблюють розуміння авторкою і її читачами етнорелігійних явищ і феноменів, вона щедро ділиться своїми думками з українською науковою спільнотою. Сподіваємось, що й нова монографія професора Галини Сергіївни Лозко «Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір» стане вагомим науковим внеском в українознавство та етнологію релігій.

1. Котляр Ю. Етносоціальний вимір релігії : рец. на кн. : Лозко Г. С. *Боги і народи. Етносоціальний вимір.* Тернопіль: Мандрівець, 2015. 624 с. *Наукові праці : науково-методичний журнал. Вип.*

250. Т. 262. *Філософія.* Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 101–102.
2. Лозко Г. *Боги і народи. Етносоціальний вимір.* Тернопіль: Мандрівець, 2005. 624 с.
 3. Лозко Г. *Духовно-культурні трансформації українського суспільства: Етнорелігійний вимір.* Миколаїв: Іліон, 2024. 444 с.
 4. Лозко Г. *Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір.* Тернопіль: Мандрівець, 2012. 384 с.
 5. Лозко Г. *Етнологія релігії. Наукові статті.* Миколаїв: Іліон, 2023. 372 с.
 6. Лозко Г. *Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект.* К.: Нелень, 2000. 300 с.
 7. Лозко Г. *Європейський етнорелігійний ренесанс: витоки, сутність, перспективи (на матеріалі відродження етнорелігій у європейських країнах).* Наук. моногр. К.: Такі справи, 2006. 424 с.
 8. *Об'єднання рідновірів України. Енциклопедичний довідник /* Заг. ред., упор. проф. Лозко Г.С. Миколаїв: Іліон, 2023. 304 с.
 9. Стадник М. *Етнологія релігії у філософсько-теоретичних вимірах Галини Лозко. Українознавчий альманах.* 2023. Вип. 32. С. 70–75.
 10. Филипович Л. *Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення.* К.: Світ Знань, 2000. 333 с.

References

1. Kotlyar Yu. (2015). *Etnosotsial'nyy vymir relihiyi : rets. na kn.: Lozko H. S. Bohy i narody. Etnosotsial'nyy vymir: kurs relihiyevnavstva. Ternopil': Mandrivets', 2015. 624 p.* [Ethnosocial dimension of religion: rec. on the book : Lozko G. S. Gods and peoples. Ethnosocial dimension: religious studies course. Ternopil: Mandrivets, 2015. 624 p.]. *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. Vyp. 250. T. 262. Filosofiya.* Mykolayiv: Vyd-vo CHDU im. Petra Mohyly. Pp. 101–102 (in Ukrainian).
2. Lozko H. (2005). *Bohy i narody. Etnosotsial'nyy vymir* [Gods and nations. Ethnosocial dimension]. Ternopil': Mandrivets'. 624 p. (in Ukrainian).
3. Lozko H. (2024). *Dukhovno-kul'turni transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva: Etnorelihiynyy vymir* [Lozko H. Spiritual and cultural transformations of Ukrainian society: An ethnoreligious dimension]. Mykolaiv: Ilion, 2024. 444 p. (in Ukrainian).
4. Lozko H. (2012). *Etnoderzhavoznavstvo. Filosofs'koteoretychnyy vymir* [Ethnostate studies. Philosophical and theoretical dimension]. Ternopil': Mandrivets'. 384 p. (in Ukrainian).
5. Lozko H. (2023). *Etnolohiya relihiyi. Naukovi statti* [Ethnology of religion. Scientific articles]. Mykolayiv: Ilion. 372 p. (in Ukrainian).
6. Lozko H. (2000). *Etnolohiya Ukrayiny. Filosofs'koteoretychnyy ta etnorelihiyevnavchyy aspekt* [Ethnology of Ukraine. Philosophical-theoretical and ethno-religious aspect]. K.: Nelen'. 300 p. (in Ukrainian).

7. Lozko H. (2006). *Yevropeys'kyy etnorelihiyny renesans: vytoky, sutnist', perspektyvy (na materialy vidrodzhennya etnorelihiy u yevropeys'kykh krayinakh)*. *Nauk.monohr.* [European ethno-religious renaissance: origins, essence, prospects (on the material of the revival of ethnoreligion in European countries). Scientific monogr.]. K.: Taki spravy. 424 p. (in Ukrainian).
8. *Ob'yednannya ridnoviriv Ukrayiny. Entsyklopedychnyy dovidnyk / Zah. red., upor. prof. Lozko H.S. (2023) [Union of the Believers of the Ukrainian Native Faith. Encyclopedic Handbook / General. ed., emphasis Prof. Lozko H.S.]*. Mykolayiv: Ilion. 304 p. (in Ukrainian).
9. Stadnyk M. (2023). *Etnolohiya relihiyi u filosofs'ko-teoretychnykh vymirakh Halyny Lozko* [Ethnology of religion in Halyna Lozko's philosophical and theoretical dimensions (Book review: Halyna Lozko. Ethnology of religion. Scientific articles. Mykolaiv: Ilion, 2023. 372 p.)]. *Almanac of Ukrainian Studies*. № 32. Pp. 70–75. (in Ukrainian).
10. Fylypovych L. (2000). *Etnolohiya relihiyi: teoretychni problemy, vitchyznyana tradytsiya osmyslennya* [Filipovych L. Ethnology of religion: theoretical problems, domestic tradition of understanding]. K.: Svit Znan'. 333 p. (in Ukrainian).